

ВИЩА ШКОЛА

УДК 378.147:37:811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-4.21>**Н. І. Скрипник**кандидат філологічних наук,
завідувач кафедри української філології
КЗВО «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕФІНІЦІЇ «МОВЛЕННЯ» У МЕТОДИЧНІЙ СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТА-СЛОВЕСНИКА

Сьогодні, у час інтеграційних і глобалізаційних процесів, які відбуваються в Україні, ключова роль у методичній системі освіти належить педагогу, адже через професійно орієнтовану та комунікативно-мовленнєву діяльність учителя реалізується державна політика, спрямована на зміцнення інтелектуального та духовного потенціалу нації. Ефективне формування мовленнєвої компетентності майбутнього вчителя української мови та літератури нині актуальне для суспільства й успішного розвитку країни. Мета дослідження полягає в розкритті та теоретичному обґрунтуванні ефективності формування мовленнєвої компетентності майбутніх учителів української мови та літератури в закладі вищої освіти. На підставі науково-теоретичного аналізу психологічних, лінгвістичних, психолінгвістичних, психолого-педагогічних, дидактичних, лінгводидактичних, лексикографічних досліджень уточнено й окреслено основні понятійні ознаки термінів «мовлення», «мовленнєва компетентність». Мовлення є явищем не лише лінгвістичним, а й естетичним. Визначено, що мовленнєві функції педагога реалізуються в рамках грамотного спілкування з дітьми, батьками, колегами. Одним зі шляхів підвищення рівня професійного мовлення студента-філолога є якісне викладання навчальних дисциплін освітньо-професійної програми «Українська мова і література», розроблення та застосування інноваційних педагогічних технологій, нових підходів, які б відповідали потребам розвитку особистості та сприяли професійному становленню майбутніх фахівців. З'ясовано, що нині сучасним закладам освіти потрібен ерудований фахівець, який зорієнтований на професійно-особистісне становлення та здатний самоактуалізуватися в комунікативно-мовленнєвій діяльності. Варто акцентувати увагу й на тому, що «мовлення» і «мова» є взаємопов'язаними поняттями. Адже мова може впливати на розвиток мовлення, а мовлення – на мову, також мова живе лише в мовленні. Сформульовано висновок про те, що мовлення майбутніх учителів-словесників повинно відповідати нормам сучасної української літературної мови, бо порушення правил словоживання, граматики, вимови та наголошення вказує на низьку культуру професійно орієнтованого мовлення.

Ключові слова: мовлення, мовленнєва компетентність, студент-філолог, заклад вищої освіти, професійне мовлення.

Постановка проблеми. У контексті інноваційних змін, які відбуваються в сучасному суспільстві, особливого значення набуває проблема вдосконалення культури усного і писемного мовлення, отже, перед закладами вищої освіти постає завдання підготовки таких фахівців, які могли б у своїй майбутній професійній діяльності поєднувати глибокі фундаментальні теоретичні знання і практичні навички з вимогами, що постійно зростають, у розвитку української держави. На нашу думку, сьогодні, коли інформаційний простір заповнили інноваційно-інформаційні технології, актуальна проблема вираження мовлення здобувачів освіти, адже мовлення студентів значно збіднюється й обмежується. А сучасна школа вимагає від педагога розвитку особистіс-

ного авторитету та статусу, набуття мовленнєвої компетентності та становлення майбутнього вчителя-словесника як професіонала.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретично-практичні основи поняття «мовлення» як категорії філологічного та педагогічного знання розроблено вченими Н. Арутюною, О. Ахмановою, Н. Бабич, І. Білодідом, Ю. Бельчиковим, В. Виноградовим, О. Гойхманом, М. Жовтобрюхом, Н. Пановим, О. Потєбнею, П. Сигедою, І. Хом'яком та ін.; проблеми вдосконалення мовлення майбутніх фахівців досліджували З. Бакум, О. Біляєв, Є. Голобородько, Т. Гороховська, Н. Голуб, О. Горошкіна, Н. Дика, О. Караман, С. Караман, Л. Паламар, М. Пентиліук, О. Семенов, Т. Симоненко, В. Шляхова й ін.

Мета статті – теоретично обґрунтувати ефективність формування мовленнєвої компетентності майбутніх учителів української мови та літератури в закладі вищої освіти.

Для розв'язання поставлених у розвідці завдань використано такі методи дослідження: загальнонаукові: аналіз науково-методичних джерел із проблеми дослідження, синтез, порівняння, узагальнення; порівняльно-педагогічний: для порівняння фактів і поглядів на досліджувану проблему в історичному, лінгводидактичному контекстах із сучасним її станом.

Виклад основного матеріалу. Концепція модернізації української освіти, що закладена в Державному стандарті, визначає цілі та завдання вищої освіти, підкреслює необхідність орієнтації сучасної освіти не тільки на засвоєння студентами певної системи універсальних знань, умінь і навичок, але і на розвиток їхньої особистості, зокрема мовленнєвої компетентності, що визначає зміст та якість освітнього процесу [19, с. 52].

М. Панов зазначає, що мовлення – це конкретність, у якій реалізуються мовні закономірності, парадигматичні й синтагматичні [16, с. 13]. «Мовлення, на думку Н. Бабич, – це практичне користування мовою в конкретних ситуаціях спілкування із наперед визначеною метою, це діяльність за допомогою мови» [3, с. 12]. За визначенням О. Гойхмана,

мовлення є одним із видів комунікативної діяльності людини, яка використовує мову для спілкування з іншими людьми. Учений вважає, що мовленням називають результат діяльності – текст [6, с. 8]. Мовлення, отже, і мовленнєва комунікативна діяльність, неможливі без мови. *Мовленнєва* компетентність сприяє розвитку мовленнєвих умінь, зокрема вмінь слухати, читати, говорити й писати.

Мовлення – це послідовність знакових одиниць спілкування в конкретному мовному матеріалі в їх комунікативному використанні. Мовлення – це конкретне говоріння, що протікає в часі і має звукову (внутрішнє проговорювання також) або письмову форми. Під «мовленням» варто розуміти як сам процес говоріння (мовленнєву діяльність), так і його результат (мовні твори, що фіксуються пам'яттю або письмом). Мовлення нескінченно мінливе та непостійне, індивідуальне [17].

Значну роль у формуванні мовленнєвої компетентності, отже, і в увиразненні мовлення майбутніх фахівців-філологів, відіграють ознаки та критерії мовлення, а саме точність, доречність, логічність, правильність, змістовність, виразність, багатство. Без заперечення вищезазначеного всі ці ознаки можна вдосконалити під час вивчення лінгводидактичних дисциплін у вищому закладі освіти. Студенти мають можливість покращити свої знання й уміння

Таблиця 1

Визначення поняття «мовлення» у лінгводидактичній літературі

ВИЗНАЧЕННЯ	ДЖЕРЕЛО
<i>Мовлення</i> – це реальний процес реалізації мовленнєвої діяльності, вибір окремим мовцем конкретних засобів спілкування, який залежить від особливостей мовця, слухача (вік, статус, освіта, стать та ін.), ситуації спілкування.	[25, с. 85]
В. фон Гумбольдт розглядав мову як носій інформації, тоді як через <i>мовлення</i> реалізується мовний потенціал.	[8, с. 283]
Ф. де Соссюр визначає мову як суспільне по суті, незалежне від індивіда, психічне явище, тоді як <i>мовлення</i> , на думку вченого, є індивідуальним і психофізичним.	[21, с. 32]
<i>Мовлення</i> має певні ознаки, серед яких І. Бабій визначає такі: активність, динамічність, суб'єктивність, індивідуальність, довільність, цілеспрямованість, ситуативність, синтагматичний зв'язок структурних одиниць.	[2, с. 11]
Датський лінгвіст Луї Єльмслев зауважує, що <i>мовлення</i> – це послідовність мовних знаків (передусім слів), організована (або побудована) за «правилами» мови та відповідно до потреб інформації, що висловлюється конкретною людиною в певній ситуації.	[9, с. 23]
<i>Мовлення</i> – процесуальний, діяльнісний аспект, бо воно розвивається та формується лише у процесі діяльності.	[7, с. 32]
<i>Мовлення</i> , за визначенням психолога Р. Немова, – сукупність вимовлених та сприйнятих звуків, що мають ті самі зміст і значення, що і система письмових знаків, що їм відповідає. Мовлення є поліморфною діяльністю (має різні форми існування: зовнішню, внутрішню, монологічну, діалогічну, усну, письмову). Мовленню властива поліфункціональність: це спосіб спілкування, мислення, носій свідомості, пам'яті, інформації, мовлення є засобом керування та самокерування поведінки.	[14, с. 311–312]
Український мовознавець О. Мельничук зазначив, що мова спочатку виникла як засіб спілкування; включившись у процеси мислення, практично-ділового і наочно-образного, доповнила його словесно-логічним, стимулювавши розвиток останнього. Вплив <i>мовлення</i> на мислення посилювався з появою писемності, а спілкування стало інтенсивнішим, водночас значно зросли можливості мови як засобу оформлення думки.	[22, с. 348]
<i>Мовлення</i> – це лінійно розміщений набір одиниць (звуків, морфем, слів тощо). Але в такому наборі одиниці набувають додаткових ознак, яких вони не мають у мові: вибір, повторення, розміщення, комбінування, трансформування.	[4, с. 21–23]
Н. Арутюнова зазначає: « <i>Мовлення</i> має властивості, що не протиставляються безпосередньо окремо взятим рисам мови і відносяться до способу протікання мовленнєвої діяльності. Процес мовлення характеризується певним темпом, тривалістю, темповими особливостями, ступенем гучності, артикуляційної чіткості, акцентом тощо. До мовлення застосовні естетичні (стилістичні) та етичні (нормативні) оцінки. Найважливіша ознака мовлення <...> суб'єктивність мовлення виявляється в тому, що воно має автора, який передає в ньому свої думки й почуття, для вираження яких він вибирає слова і структури речень <...>. Той, хто говорить, використовує висловлення з потрібним для своїх цілей комунікативним завданням. <...> Мовленнєва поведінка становить істотну характеристику особистості».	[12, с. 414]

будувати висловлення, добирати слова та словосполучення, логічно зв'язувати слова в реченні, а речення в текст. Процес формування мовленнєвої компетентності майбутніх учителів-словесників передбачає засвоєння ними також і знань про мову і мовлення як готовності до професійного саморозвитку. Отже, мовлення – це процес, який планується і може реалізуватися в усній формі – за допомогою звуків, у писемній – графічно, залежно від мовної здатності особистості.

У лексикографічних працях термін «мовлення» уживається в різних значеннях, що наведені в табл. 1.

Поряд із поняттями «мовлення», «мова» у наукових, методичних дослідженнях із лінгводидактики вживаються терміни «мовленнєва компетентність», «мовленнєва компетенція». Науковець М. Орап дає широку характеристику мовленнєвої компетентності за її функціями: 1) визначати тему мовленнєвого повідомлення і ділити мовленнєве повідомлення на змістові частини (орієнтування); 2) визначити змістову думку та логічний зв'язок повідомлення; 3) визначити зміст повідомлення загалом; 4) визначити рівень доцільності отримання повідомлення; 5) розуміти кінцеву суть висловлення, компонувати частини змістового наповнення в завершене повідомлення; 6) планування та передбачення основної мети змістової частини та створення логічного перебігу інформації в повідомленні; 7) реалізація змістової частини тексту у процесі мовлення; 8) контроль відповідності сформованого тексту повідомленню [15, с. 84].

За нашими спостереженнями, мовленнєва компетентність – це ширший конструкт, до складу якого входить мовна компетентність. Змістом мовленнєвої компетентності, що відображає рівень знань про закономірності утворення з певної

системи мови зв'язних висловлень для формування думки, є знання про точність, влучність, адекватність, правильність використання мовних засобів, знання про особливості використання мовних засобів залежно від типу, стилю мовлення.

У довідковій літературі мовленнєва компетенція визначається як сукупність окремих компетенцій у репродуктивних та продуктивних видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо). Мовленнєва компетенція – це вміння говорити, слухати, читати, писати, тобто вміння, пов'язані з мовленнєвою діяльністю, з побудовою діалогічних і монологічних висловлювань у конкретній ситуації, відповідно до рівнів мовної компетенції учасників спілкування [1, с. 146].

Лінгводидакт І. Хом'як зазначає, що знання, уміння, навички студентів-першокурсників, їхня мовленнєва компетенція потребують значного поліпшення. Тому перед викладачами постає завдання сформуванню в них відповідні мовленнєві компетенції в письмі, аудіюванні, говорінні, читанні, між якими існує тісний взаємозв'язок, оскільки компетенції у продуктивних видах (говоріння, письмо) передбачають сформованість і розвиток аудіювання та письма [23, с. 13].

Визначення терміна «мовленнєва компетентність» у лексикографічних дослідженнях наведені в табл. 2.

Уважаємо, що мовленнєва компетентність майбутнього вчителя української мови і літератури є ключовим показником професійної компетенції педагога. Це вільне володіння та професійні знання рідної мови, чуття мови, опанування педагогом усіх видів комунікативної компетенції, що передбачені в Державному стандарті, постійне самовдосконалення, саморозвиток, допитливість, цілеспрямованість, творчість, ініціативність.

Таблиця 2

Визначення поняття «мовленнєва компетентність» у лінгводидактичних працях

ВИЗНАЧЕННЯ	ДЖЕРЕЛО
Властива лише людині якість, що виявляється в готовності до засвоєння й оперування мовою як знаковою системою (М. Скрипник).	[18]
<i>Мовленнєва компетентність</i> – практичне оволодіння українською мовою, її словниковим запасом, граматичним ладом, дотримання в усних і писемних висловленнях мовних норм; <i>мовленнєва компетенція</i> – це вміння використовувати мовні засоби, адекватні меті спілкування (О. Горюшкіна, А. Нікітіна, Л. Попова).	[11]
Діяльність людини, спрямована на розуміння або створення тексту, усного або писемного, що здійснюється у процесі мовленнєвої діяльності (М. Пентиліук).	[20]
Уміння адекватно й доречно практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях, використовуючи для цього мовні, позамовні (міміка, жест) та інтонаційні засоби виразності мовлення (А. Богуш).	[5]
Важлива інтегральна якість людини, що сприяє її соціалізації, виявляється у здатності та готовності до користування мовними засобами, закономірностями їх функціонування для побудови та розуміння мовленнєвих висловлень (І. Черних).	[24]
<i>Мовленнєву компетентність</i> ототожнює з комунікативною, характеризує її основну функцію – спрямування на розвиток мовленнєвого спілкування, мовленнєвого етикету й етичних норм спілкування (А. Залізник).	[10, с. 164–170]
Важливим чинником формування <i>мовленнєвої компетентності</i> майбутнього викладача-словесника є його мовленнєвий розвиток, що передбачає опанування системи мовленнєвих знань і вмінь, потрібних для спілкування в різних видах мовленнєвої діяльності. Показником цього розвитку є комунікативна компетентність, тобто здатність і уміння спілкуватися, що зумовлює активне використання засобів мови, уміння сприймати та відтворювати зміст чужого мовлення, продукувати власне, демонструючи свій інтелектуальний розвиток, культурні здобутки і цінності (Л. Мамчур).	[13, с. 182–186]

Висновки і пропозиції. Отже, узагальнюючи подані в лінгводидактичних працях тлумачення понять наукової розвідки, ми розумітимемо мовленнєву компетентність майбутнього вчителя української мови та літератури як інтегральну здатність до практичного використання знань про мову у процесі спілкування, як потребу розвитку особистісного інтересу до мови і мовленнєвої культури, готовність майбутніх фахівців до засвоєння у професійних та мовних операціях закономірностей функціонування мовних засобів у мовленні для сприйняття, розуміння і створення висловлення під час фахової мовленнєвої діяльності, а також розуміння функціональної ролі мовленнєвої компетентності як складової частини високого рівня педагогічної майстерності.

Загалом можна стверджувати, що педагогічна діяльність майбутнього вчителя-словесника ґрунтується на комунікативно-мовленнєвих засадах як в освітньому процесі, так і поза його межами.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробленні методичної системи комунікативно-мовленнєвих вправ і завдань, яка сприятиме формуванню професійно орієнтованої мовленнєвої компетентності студентів-філологів.

Список використаної літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1426 с.
2. Бабій І. Педагогічні умови розвитку професійного мовлення учнів професійно-технічних навчальних закладів сфери обслуговування : дис. ... канд. пед наук: 13.00.04. Львів, 2015. 245 с.
3. Бабич Н. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
4. Березин Ф., Головин Б. Общее языкознание : учебное пособие для студентов педагогических институтов по специальности № 2101 «Русский язык и литература». Москва : Просвещение, 1979. 416 с.
5. Богуш А. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і практика. Запоріжжя : Просвіта, 2000. 216 с.
6. Гойхман О., Надеина Т. Речевая коммуникация : учебник / под ред. О. Гойхмана. Москва : Инфра-М, 2005. 272 с.
7. Гороховська Т. Особливості формування культури професійного мовлення майбутніх правників. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наукових праць. Запоріжжя, 2011. Вип. 16 (69). С. 30–36.
8. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / пер. с нем. М. Левина и др. ; под. ред. Г. Рамишвили. Москва : Прогресс, 1984. 396 с.
9. Ельмслев Л. Язык и речь. *История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях* / В. Звегинцев. Ч. II. Москва : Просвещение, 1965. С. 111–120.
10. Залізняка А. Мовленнєва компетентність як складова процесу професійної підготовки майбутнього вихователя. *Проблеми підготовки сучасного вчителя* : науковий журнал. 2013. Вип. № 8. Ч. 2. С. 164–170.
11. Культура мовлення вчителя-словесника / О. Горошкіна та ін. Луганськ : СПД Рєзніков В.С., 2007. 112 с.
12. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Ярцева. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. 685 с.
13. Мамчур Л. Формування мовно-риторичної компетентності майбутнього вчителя-словесника. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2013. Вип. № 8. Ч. 2. С. 182–186.
14. Немов Р. Психология : учебник для студентов высших педагогических учебных заведений : в 3-х кн. Кн. 1 : Общие основы психологии. 3-е изд. Москва : Гуманит. изд. центр «Владос», 1997. 688 с.
15. Орап М. Мовленнєва компетентність і мовленнєва діяльність сучасної молоді. *Освіта регіону*. 2010. Вип. № 1. С. 84.
16. Панов М. Русская фонетика. Москва : Просвещение, 1967. 438 с.
17. Сигеда П. Розмежування понять «мова» і «мовлення» у мовознавстві. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Ч. 1. С. 413–430.
18. Скрипник М. Мистецтво бути педагогом : збірник тренінгових занять. Київ : Вид. дім «Шкіл. світ» ; вид. Л. Галіцина, 2006. 112 с.
19. Скрипник Н. Функції та етапи формування професійно-мовленнєвої компетентності майбутніх учителів-словесників гуманітарно-педагогічного коледжу. *Science and Education a New Dimension Pedagogy and Psychology*. VII (82). Iss. 202. Budapest, 2019, Sept. P. 52–56.
20. Словник-довідник з української лінгводидактики : навчальний посібник / М. Пентилюк та ін. ; за заг. ред. М. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2015. 319 с.
21. Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет. *Дивослово*. 1998. № 3. С. 20–21.
22. Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. Русановський (співголова) та ін. 3-є вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.
23. Хом'як І. Мовленнєва компетентність викладача вищої школи. *Дивослово*. 2014. № 1. С. 13–17.
24. Черних І. Висвітлення поняття «мовленнєва компетентність» у сучасній лінгвістиці. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. Ч. 2. № 22 (209). С. 38–44.
25. Янковська Г. Українська мова для юристів : навчальний посібник. Київ : КНТ, 2011. 390 с.

Skrypnyk N. Theoretical fundamentals of research of the definition of speech in the methodical system of formations students-philologists' speech competence

Today, during the integration and globalization processes taking place in Ukraine, a key role in the methodological system of education belongs to the teacher, because through professionally oriented and communicative-speech activities of teachers the state policy aimed at strengthening the intellectual and spiritual potential of the nation. Effective formation future teacher' of Ukrainian language and literature speech competence is especially important now for society and successful development of the country. The purpose of the research is to reveal and theoretically substantiate the effectiveness of the formation future teachers' of Ukrainian language and literature speech competence in higher education. On the basis of scientific-theoretical analysis of psychological, linguistic, psycholinguistic, psychological-pedagogical, didactic, linguodidactic, lexicographic researches the basic conceptual features of definitions of "speech", "speech competence" are specified and outlined. Speech is a phenomenon not only linguistic but also aesthetic. It is determined that the speech functions of the teacher are realized in the framework – to communicate competently with children, parents, colleagues. One of the ways to improve students-philologists' professional speech is high-quality teaching of educational and professional program "Ukrainian language and literature", development and application of innovative pedagogical technologies, new approaches that would meet the needs of personal development and promote professional development of future professionals. It was found that today modern educational institutions need an erudite specialist who is focused on professional and personal development and is able to self-actualize in communication and speech activities. It is also important to emphasize that speech and language are interrelated concepts. After all, language can influence on development of speech, and speech – on language, and language exists only in speech. It is concluded that future teachers-philologists' speech should meet the standards of modern Ukrainian literary language, because the violation of the rules of word usage, grammar, pronunciation and stress indicates a low culture of professionally oriented speech.

Key words: *speech, speech competence, philology student, institution of higher education, professional speech.*